

Monika Wojakowska*

orcid.org/0000-0002-6201-9124

Bożena Boba-Dyga**

orcid.org/0000-0002-4833-6537

Marcin Sabaciński***

orcid.org/0009-0008-9637-5769

Bezpieczeństwo dóbr kultury – interdyscyplinarne podejście do działań prewencyjnych na rzecz ochrony dziedzictwa

Security of Cultural Assets: Interdisciplinary Approach to Preventive Measures for Heritage Protection

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo dóbr kultury, ochrona dziedzictwa narodowego, identyfikacja i ewidencjonowanie zabytków, sytuacje kryzysowe, katastrofy naturalne, działania wojenne, kapitał społeczny i społeczeństwo obywatelskie

Keywords: security of cultural assets, protection of national heritage, identification and recording of monuments, crisis situations, natural disasters, warfare, social capital and civil society

Wprowadzenie

Bezpieczeństwo jest pojęciem wieloaspektowym. Jednak jego istota polega na zapewnieniu warunków, w których jednostka, grupy społeczne oraz państwo mogą spokojnie funkcjonować i harmonijnie się rozwijać. Aby temu sprostać, niezbędne jest sprawne funkcjonowanie podmiotów i instytucji działających w ramach systemu bezpieczeństwa narodowego. Kluczowymi podmiotami w tym procesie są wartości państwa i jednostki, stanowiące fundament przetrwania, suwerenności i tożsamości narodowej. Ochrona wspólnego dobra, wartości, kultury i cennego dorobku pokoleń winna być zatem nie tylko obowiązkiem, ale i przywilejem. Zasadność i wartość ochrony dziedzictwa narodowego dostrzega wielu autorów w różnych kontekstach¹. Dbanie o przeszłość (czyli wszystko, co stanowi dowód i ślad historii), o to, co bezcenne i jeszcze nieutracone, jest istotne nie tylko z punktu widzenia rozwoju historycznego, ideologicznego, kulturowego czy ekonomicznego. Przemawia za tym argument wzmacniania społeczeństwa oraz, zgodnie z zapisami strategii bezpieczeństwa z 2020 r., zwiększania

Introduction

Security is a multi-aspect concept. However, its essence is providing conditions in which the individual, social groups and the state can peacefully operate and harmoniously develop. To ensure this, it is necessary for entities and institutions that operate within the framework of the national security system to operate effectively. Key entities in this process are the values of the state and the individual, which are a foundation of the nation's survival, sovereignty and identity. Protecting the common good, values, culture and the valuable heritage of past generations should therefore not only be a duty, but also a privilege. Numerous authors acknowledge the purposefulness and value of protecting national heritage in various contexts.¹ Preserving the past (which is everything that is a proof and trace of history), that which is priceless and not yet lost, is essential from the standpoint on historical, ideological, cultural or economic development. This is supported by the argument of strengthening society and, in accordance with the provisions of the 2020 security strategy, enhancing the country's resilience [*Strategia bezpieczeń-*

* adiunkt, Akademia Pożarnicza w Warszawie

** przewodnicząca Prezydium Ogólnopolskiej Rady Konserwatorów Dziej Sztuki

*** archeolog, Narodowy Instytut Dziedzictwa

* Junior Brigadier, Ph.D., assistant professor, Fire University in Warsaw

** Ph.D., Head of the Praesidium of the Polish National Council of Art Conservators

*** archaeologist, National Institute of Cultural Heritage

Cytowanie / Citation: Wojakowska M., Boba-Dyga B., Sabaciński M. Security of Cultural Assets: Interdisciplinary Approach to Preventive Measures for Heritage Protection. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2025, 82:188–203

Otrzymano / Received: 21.03.2025 • **Zaakceptowano / Accepted:** 22.06.2025

doi: 10.48234/WK83PROTECTION

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

odporności państwa [Strategia bezpieczeństwa narodowego RP 2020, s. 15]. Społeczeństwa o silnych korzeniach kulturowych i ugruntowanym poczuciu tożsamości narodowej (lokalnej, regionalnej i krajowej) są trwałe i odporniejsze w czasach kryzysu [Urban Heritage for Resilience 2023] oraz w czasie odbudowy [Jigyasu 2019]. Kiedy się z czymś utożsamiamy, naturalna potrzeba ochrony tegoż pojawia się samoistnie. Wobec powyższego bezpieczeństwo i ochrona dóbr kultury wymagają systemowego podejścia. Tego samego zdania są także Mateusz Grabowski i Bartosz Walczak, którzy postulują, aby ochrona dóbr kultury miała charakter działań systemowych, a nie ratunkowych, podejmowanych pod presją inwestycyjną [Grabowski, Walczak 2024, s. 97]. Autorzy artykułu stoją na stanowisku, że dorobek pokoleń wymaga godnego wsparcia i ochrony nie tylko w sytuacjach kryzysowych, ale też w czasie względnego pokoju. Chcąc podkreślić istotę i zasadność tego stwierdzenia, zaprezentują wieloaspektowe działania prewencyjne podejmowane przez różne instytucje państwowe, samorządowe i pozarządowe, uwzględniające uwarunkowania natury zarówno organizacyjnej, prawnej, finansowej, jak i edukacyjnej. I co najważniejsze, będzie to ujęcie interdyscyplinarne i kompleksowe.

Bezpieczeństwo narodowe – tożsamość narodowa – patriotyzm

Bezpieczeństwo nie jest czymś trwałym, stabilnym i niezmiennym. Najlepszym tego dowodem są wydarzenia na Ukrainie. Nasi wschodni sąsiedzi stali się ofiarami konfliktu zbrojnego, stracili pewność jutra, walcząc o zdrowie oraz życie własne i bliskich, utracili także bezpowrotnie cenne dobra kultury (ryc. 1, 2, 3). Dlatego słusznie rozpatruje się bezpieczeństwo jako „proces, w którym stan bezpieczeństwa i jego struktura podlegają dynamicznym zmianom stosownie do aktualnych uwarunkowań bezpieczeństwa. Innymi słowy, bezpieczeństwo oznacza ciągłą działalność jednostek, społeczności lokalnych, państw lub organizacji międzynarodowych w tworzeniu stanu bezpieczeństwa” [Klamut 2012, s. 45]. Wszystkie te instytucje, podmioty, organizacje odgrywają dużą rolę w kształtowaniu bezpieczeństwa. Potwierdzeniem zasadności powyższego jest też pojęcie bezpieczeństwa zaproponowane przez Monikę Wojakowską, która określa je jako „stan subiektywnych odczuć jednostki i ciągły wielowątkowy proces dążenia państwa do minimalizowania lęku i obaw obywateli poprzez doskonalenie funkcjonowania poszczególnych służb ratowniczych i pozostałych podmiotów tworzących system bezpieczeństwa, czego konsekwencją jest rozwój jednostki i zrównoważony rozwój grup społecznych” [Wojakowska 2019, s. 10]. Pomyślność tego procesu jest determinowana efektywnością organizacyjną państwa, w którym wolność i prawa człowieka oraz bezpieczeństwo dóbr kultury są chronione prawem konstytucyjnym. Państwo jako niezwykle złożona organizacja społeczno-polityczna

wa narodowego RP 2020, p. 15]. Societies with strong cultural roots and an established sense of national identity (local, regional and national) are more durable and resilient in times of crisis [Urban Heritage for Resilience 2023] and in times of reconstruction [Jigyasu 2019]. When we identify with something, the natural need to protect it arises spontaneously. In light of the above, the safety and preservation of cultural assets requires a systemic approach. The same view is held by Mateusz Grabowski and Bartosz Walczak, who postulate that the protection of cultural assets should be systemic, instead of rescue measures taken under development pressure [Grabowski, Walczak 2024, p. 97]. As authors, we are of the opinion that the work of generations requires duly dignified support and preservation not only in crisis situations, but also during times of relative peace. To emphasize the essence and purposefulness of this statement, we present multi-aspect preventative measures taken by various central- and local-level government institutions and non-government bodies, which consider both organizational, legal, financial and educational conditions. And, most importantly, it will be an interdisciplinary and comprehensive perspective.

National security – national identity – patriotism

Security is not something permanent, stable and immutable. The vents in Ukraine are a clear proof of this. Our eastern neighbors have become the victims of an armed conflict, lost their sense of a secure tomorrow, fight to preserve the life and limb of their loved ones and their own, and have irrevocably irreversibly lost valuable cultural assets (Fig. 1, 2, 3). Therefore, it is right to consider security as “a process in which the state of security and its structure are subject to dynamic changes in accordance with current security conditions. In other words, security means the continuous activity of individuals, local communities, states or international organizations in creating a state of security” [Klamut 2012, p. 45]. All these institutions, entities and organizations play a big role in shaping security. The notion of security proposed by Monika Wojakowska also confirms the correctness of the above, as she describes security as “a state of an individual’s subjective impressions and a continuous, multi-threaded process of the state pursuing the minimization of citizens’ fears and worries by perfecting the operation of individual rescue services and other entities that form the security system, which results in the development of the individual and the sustainable development of social groups” [Wojakowska 2019, p. 10]. The success of this process is determined by the organizational efficiency of the state, in which freedom and human rights and the security of cultural assets are protected by constitutional law. The state, as an extremely complex socio-political organization, has many obligations to its citizens, including the security and protection of national heritage.

Ryc. 1. Zniszczone dobra kultury w Irpeniu, fot. W. Koskin
Fig. 1. Damaged cultural assets in Irpen, photo by V. Koskin

Ryc. 2. Zniszczone dobra kultury w Irpeniu, fot. W. Koskin
Fig. 2. Damaged cultural assets in Irpen, photo by V. Koskin

ma wobec obywateli wiele zobowiązań, w tym także w zakresie bezpieczeństwa i ochrony dziedzictwa narodowego.

Bezpieczeństwo narodowe według Waldemara Kitlera to „najważniejsza wartość, potrzeba narodowa i priorytetowy cel działalności państwa, jednostek i grup społecznych, a jednocześnie proces obejmujący różnorodne środki, gwarantujące trwałość, wolny od zakłóceń byt i rozwój narodowy (państwa), w tym ochronę i obronę państwa jako instytucji politycznej oraz ochronę jednostek i całego społeczeństwa, ich dóbr i środowiska naturalnego przed zagrożeniami, które w znaczący sposób ograniczają jego funkcjonowanie lub godzą w dobra podlegające szczególnej ochronie” [Kitler 2011, s. 31].

Warto w tym miejscu podkreślić, że osiągnięcie tego także użytecznego celu jest uwarunkowane wieloma czynnikami. Do najistotniejszych z punktu widzenia ochrony dóbr kultury należy zaliczyć uwarunkowania o charakterze społecznym i kulturowym. W kontekście niniejszych rozważań najistotniejszym czynnikiem społecznym warunkującym ochronę dóbr kultury są ludzie tworzący organizacje, instytucje odpowiedzialne za dział „kultura i dziedzictwo narodowe”. To od nich w dużej mierze zależy sprawny i całościowy proces ochrony dziedzictwa narodowego. Kluczowymi czynnikami kulturowymi są edukacja i wychowanie oraz kształtowanie wartości, potrzeb, celów i interesu narodowego, które w sposób kompleksowy dbają o budowanie solidnego fundamentu patriotyzmu i morale obywateli. Kończąc wątek uwarunkowań bezpieczeństwa narodowego w kontekście bezpieczeństwa dóbr kultury, warto wspomnieć, że kultura i dziedzictwo narodowe są niematerialnymi narzędziami bezpieczeństwa narodowego, o czym szerzej traktuje przywołany już Waldemar Kitler [2011, s. 115]. Dlatego do ochrony dziedzictwa narodowego zobowiązane są nie tylko osoby bezpośrednio zaangażowane w konserwację i materialną ochronę dóbr kultury. Jest to wartość na tyle

National security, according to Waldemar Kitler, is “the most important value, a national need and a priority goal of the operation of the state, individuals and social groups, and at the same time a process involving a variety of measures that guarantee sustainable, undisturbed national existence and development (of the state), including the protection and defense of the state as a political institution, and the protection of individuals and society as a whole, their property and the environment from threats that significantly restrict its functioning or harm property subject to special protection” [Kitler 2011, p. 31].

Here it is worth noting that achieving this most utilitarian goal is conditioned by multiple factors. Those most essential from the standpoint of protecting cultural assets are social and cultural conditions. In the contexts of this discussion, the most significant social factor that conditions the preservation of cultural assets are the people who form the organizations and institutions responsible for the “culture and national heritage” department. It is on them that the smooth and comprehensive process of protecting national heritage largely depends. Education and upbringing, as well as the shaping of values, needs, goals and the national interest, which comprehensively aid in building a solid foundation for patriotism and citizen morale, are crucial cultural factors. To conclude the subject of national security conditions in the context of cultural asset safety, it is worth mentioning that culture and national heritage are intangible tools of national security, on which Waldemar Kitler [2011, p. 115] writes in greater detail. Therefore, it is not only those directly involved in the conservation and material protection of cultural assets who are obliged to protect national heritage. It is a value precious enough, that protecting heritage should be within the field of interest of many fields of social and economic life. The correlations of the dependencies described above have been depicted, in a simplified manner, as a diagram (Fig. 4).

Ryc. 3. Zniszczone dobra kultury w Irpieniu, fot. W. Koskin
Fig. 3. Damaged cultural assets in Irpen, photo by V. Koskin

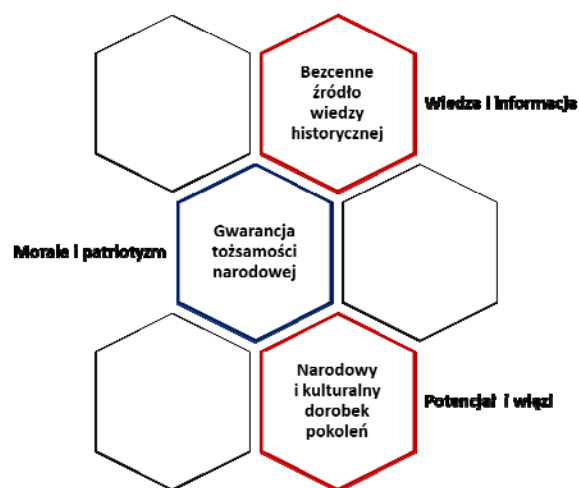
cenna, że ochrona dziedzictwa powinna być w kręgu zainteresowań wielu innych dziedzin życia społecznego i gospodarczego. W uproszczony sposób korelacje opisanych powyżej zależności zaprezentowano w formie grafiki (ryc. 4).

Traktując o ochronie dóbr kultury, nie możemy zapominać, że są one nie tylko częścią naszej narodowej historii i tożsamości, ale także częścią dziedzictwa światowego. Zgodnie z zapisem konwencji haskiej, szkody wyrządzone dobrom kulturowym, do jakiegokolwiek narodu by one należały, stanowią uszczerbek w dziedzinie kultury całej ludzkości. Każdy bowiem kształtuje kulturę światową [Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych 1957]. Mamy tu zatem do czynienia z dobrem wspólnym zarówno w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym.

Polska, jako kraj o bogatej i zróżnicowanej historii, posiada wiele bezcennych kolekcji oraz zabytków obrazujących naszą kulturę i państwowość. Mielibyśmy ich niewątpliwie znacznie więcej, gdyby nie wojny, w wyniku których bezpowrotnie utraciliśmy znaczną część naszego dziedzictwa narodowego. Dlatego o to, co pozostało, powinniśmy szczególnie dbać, aby pojęcie „narodowe dobra kultury” nie stało się tylko pustym hasłem [Sterkowicz 2024, s. 2].

Warto więc chronić potencjał i dorobek pokoleń, pamiętając, że można go utracić w wyniku działania wrogich państw, a także katastrof naturalnych, tj. powodzi czy pożaru, czy też innych miejscowych zagrożeń (ryc. 5–8).

Żywiół powodzi zabierał i niszczył wszystko, skala zniszczeń, szczególnie na terenie województwa dolnośląskiego, była przeogromna. W niektórych rejonach udało się uratować cenne dobra kultury, w innych się nie udało. Nie ulega wątpliwości, że z żywiołem trudno zwyciężyć. Jednakże jak z każdego zdarzenia kryzysowego, tak i z tej ostatniej powodzi – w województwie dolnośląskim we wrześniu 2024 r. – należy wyciągnąć wnioski i zwiększyć efektywność działań ochronnych na rzecz dóbr kultury poprzez wzmożone działania prewencyjne. Dobrą praktyką jest zarówno zwiększenie

Ryc. 4. Korzyści z kompleksowego podejścia do ochrony dziedzictwa

Źródło: M. Wojakowska, *Uwarunkowania ewakuacji zasobów archiwalnych oraz dóbr kultury – dobre praktyki i rekomendacje*, wystąpienie podczas konferencji naukowej „Wyzwania dla ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego. 70-lecie Konwencji Haskiej”, Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni, 20.09.2024.

Fig. 4. Benefits of a comprehensive approach to heritage preservation

Source: M. Wojakowska, *Uwarunkowania ewakuacji zasobów archiwalnych oraz dóbr kultury – dobre praktyki i rekomendacje*, presentation delivered during the “Wyzwania dla ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego. 70-lecie Konwencji Haskiej” conference, Navy Academy in Gdynia, 20.09.2024.

When treating the protection of cultural assets, we must not forget that they are not only part of our national history and identity, but also part of world heritage. According to a provisions of the Hague Convention, damage to cultural assets, to whatever nation they belong, damages the culture of all mankind. It is because everyone shapes global culture [Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych 1957]. We are therefore dealing with a common good in both a national and international dimension.

Poland, as a country with a rich and varied history, has many priceless collections and monuments that depict our culture and statehood. We would undoubtedly have had many more of them if it were not for wars, as a result of which we irretrievably lost a significant portion of our national heritage. Therefore, we should take special care of what remains, so that the concept of “national cultural assets” does not become just an empty slogan [Sterkowicz 2024, p. 2].

Thus, it is worth protecting the potential and legacy of generations, keeping in mind that they can be lost as a result of action by hostile states, as well as natural disasters, i.e., flood or fire, or other local hazards (Fig. 5–8).

Floods took and destroyed everything, the scale of destruction, especially in the Lower Silesian Voivodeship, was immense. Some areas managed to save valuable cultural assets, while others failed. There is no doubt that it is difficult to win against the elements. However, as from every crisis event, so also from this latest flood—in the Lower Silesian Voivodeship in September 2024—there are lessons to be learned and

Ryc. 5. Paramenty liturgiczne, Kłodzko; 2024, fot. M. Łuczak
 Fig. 5. Liturgical paraments, Kłodzko; 2024, photo by M. Łuczak

Ryc. 6. Kościół oo. Franciszkanów; Kłodzko 2024, fot. M. Łuczak
 Fig. 6. Church of the Order of St. Francis; Kłodzko 2024, photo by M. Łuczak

Ryc. 7. Rynek, Stronie Śląskie; 2024, fot. R. Pietraga
 Fig. 7. Market Square, Stronie Śląskie; 2024, photo by R. Pietraga

nakładów finansowych na sprzęt ochronny i materiały zabezpieczające, jak i dbałość o odpowiedni poziom świadomości personelu w zakresie działań prewencyjnych poprzez kursy i szkolenia z udziałem instytucji, którym opiekę nad dobrami kultury powierzono na co dzień. Przykładem są ćwiczenia ewakuacyjne w jednym z budynków Archiwów Państwowych (ryc. 9).

Mając na uwadze straty po ostatniej powodzi, aby zadbać o cenne zbiory, warto mieć przygotowane m.in.: worki jutowe/polipropylenowe, tkaniny typu agrowłóknina, piasek, deski, szufle, wiadra, mopy, pompy do wody brudnej, motopompy czy osuszacze. Trzeba również pamiętać o kilku działaniach stricte prewencyjnych, tj. w miarę możliwości zadbać o jak najszybsze przeniesienie części zbiorów na wyższe kondygnacje budynku, przygotować sprawne pompy na niższych

the effectiveness of protective measures for cultural assets should be increased through enhanced preventive measures. It is good practice to both increase funding for protective equipment and materials, as well as to ensure that staff have an adequate level of awareness of preventative measures via courses and training with the institutions entrusted with the preservation of cultural assets on a daily basis. One example is an evacuation drill at one of the National Archives buildings (Fig. 9).

Considering the damage from the last flood, to secure precious collections we should prepare, among others: polypropylene/jute sacks, agrotexiles, sand, boards, spades, buckets, mops, dirty water pumps, motor pumps or dryers. It is also necessary to keep in mind a number of strictly preventive measures, i.e., if possible, one should ensure that some of the collections

Ryc. 8. Rynek, Stronie Śląskie; 2024, fot. R. Pietraga

Fig. 8. Market Square, Stronie Śląskie; 2024, photo by R. Pietraga

Ryc. 9. Ewakuacja zbiorów, ćwiczenia w AGAD; 2024, fot. M. Wojakowska

Fig. 9. Evacuation of collections, exercise at AGAD; 2024, photo by M. Wojakowska

Ryc. 10. Usuwanie strat po walce z żywiołem, woj. śląskie; 2024, fot. R. Pietraga

Fig. 10. Damage removal after defending against a natural disaster, Silesian Voivodeship; 2024, photo by R. Pietraga

kondygnacjach lub zabezpieczyć okna i drzwi, szczególnie w strefie przyziemia. To niezbędne minimum zapewni osobom odpowiedzialnym za bezpieczeństwo dóbr kultury czas na reakcję i ochronę najcenniejszych zbiorów.

Inaczej do ochrony podejść podmioty i instytucje odpowiedzialne za bezpieczeństwo i porządek publiczny, inaczej pasjonaci i właściciele prywatni. Doskonałym tego dowodem jest radość i wzruszenie właścicieli małych galerii w województwie śląskim, gdy udało im się ocalić drobne eksponaty, ale też ból i cierpienie zwykłych obywateli chroniących swoje cenne dobra z zasobów prywatnych (ryc. 10).

are moved to the upper floors of a building as soon as possible, prepare operable pumps on the lower floors, or secure windows and doors, especially in the ground floor area. This bare minimum will give those responsible for the security of cultural assets time to respond and protect the most valuable collections.

Protection will be approached differently by entities and institutions responsible for security and public order, and differently still by enthusiasts and private owners. The joy and elation of the owners of small galleries in the Silesian Voivodeship experienced when they learned they had managed to save their small exhibits, as well as the pain and suffering of ordinary citi-

Z jakiegokolwiek jednak perspektywy ujmijemy potrzeby ochrony dóbr kultury, pełną odpowiedzialność za bezpieczeństwo posiadanego zasobu zawsze ponosi kierownik instytucji lub właściciel, pod których opieką dane dobra się znajdują.

Dobra kultury narodowej w świetle współczesnych wyzwań

Dobro kultury to pojęcie obejmujące materialne i niematerialne elementy dziedzictwa ludzkiego, które mają istotne znaczenie historyczne, artystyczne, naukowe lub społeczne. Definiowane jest ono zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym. W polskim prawodawstwie dobra kultury są związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, a regulacje na ten temat można znaleźć w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r. Dobra te obejmują nieruchomości, rzeczy ruchome oraz zespoły będące dziełami człowieka lub związane z jego działalnością, posiadające wartość historyczną, artystyczną lub naukową, a ich ochrona leży w interesie społecznym. Jednakże warto wspomnieć, że od 2017 r. w krajowym prawie istnieje definicja dobra kultury, która jest szersza niż cytowana definicja zabytku. Definicja ta obejmuje też obiekty niebędące zabytkami i wprowadza kryterium znaczenia dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego. Chodzi dokładnie o art. 2 ust. 1 ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury. Zgodnie z jego zapisem dobro kultury to: zabytek w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, rzecz ruchoma niebędąca zabytkiem, a także ich części składowe lub zespoły, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na ich wartość artystyczną, historyczną lub naukową, lub ze względu na ich znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego [Ustawa z dnia 25 maja 2017]. Z kolei prawo unijne termin „dobra kultury” odnosi na przykład do dzieł sztuki, zabytków, rękopisów oraz innych przedmiotów materialnych o dużej wartości kulturowej [Rozporządzeniu Rady (WE) 2008].

Dobra kultury dzielą się na:

- materialne: zabytki nieruchome (np. budynki, cmentarze) i ruchome (np. obrazy, rzeźby);
- niematerialne: język, zwyczaje, tradycje, tańce czy idee, które są nośnikami tożsamości kulturowej.

Ruchome dobra kultury są zasobem bardzo rozproszonym, pozostającym w dyspozycji wielu właścicieli. Przez swoich opiekunów zwykle są postrzegane jako jeden z wielu składników majątku i nie zawsze traktowane ze szczególną atencją, mają bowiem po prostu spełniać swoją funkcję, czyli być elementem ozdobnym, użytkowym lub też lokatą kapitału. Jedynie muzea, archiwa i jednostki o zbliżonych celach funkcjonowania są skoncentrowane na dobrach kultury jako nośnikach wartości zabytkowych, chronią je w sposób świadomy, profesjonalny i zgodny z przepisami licznych aktów prawnych. Wiedza o zabytkach, a zwłaszcza o zasadach ich ochrony i zabezpieczenia w razie zagrożenia, pozostaje domeną specjalistów, którzy są tylko nieliczni

zens who protect valuable items from their private collections are a perfect illustration of this (Fig. 10).

However, from whatever perspective we view the need to protect cultural assets, the full responsibility for the safety of a given resource is always with the director of the institution or the owner, under whose care the assets are placed.

National cultural assets in light of contemporary challenges

Cultural property is a concept that includes tangible and intangible elements of human heritage that have significant historical, artistic, academic or social significance. It is defined at both the international and national levels. In Polish legislation, cultural assets are related to the preservation of cultural heritage, and pertinent regulations can be found in the 2003 Monument Protection and Preservation Act. These assets include real estate, movable property and ensembles that are human works or related to human activity, having historical, artistic or academic value, and their protection is in the public interest. However, it is worth mentioning that as of 2017, there is a definition of a cultural asset in national law, which is broader than the definition of a monument cited here. This definition also includes objects that are not monuments and introduces the criterion of significance to cultural heritage and development. To be exact, it is Article 2 Section 1 of the National Cultural Asset Restitution Act. According to this provision, a cultural asset is: a monument within the meaning of Article 3 Section 1 of the Monument Protection and Preservation Act, a movable object that is not a monument, as well as their components or ensembles, the preservation of which is in the public interest due to their artistic, historical or academic value, or due to their significance for heritage and cultural development [Ustawa z dnia 25 maja 2017]. EU law, on the other hand, uses the term “cultural goods” to refer, for example, to works of art, monuments, manuscripts and other material objects of high cultural value [Rozporządzenie Rady (WE) 2008].

Cultural assets are divided into:

- material: immovable monuments (e.g., buildings, cemeteries) and movable monuments (e.g., paintings, sculptures);
- intangibles: language, customs, traditions, dances or ideas, which are carriers of cultural identity.

Movable cultural assets are a highly dispersed resource, at the disposal of many owners. They are usually seen by their custodians as one of many elements of their property and are not treated with particular attention, as they are merely to play their part, namely that of a decorative or utilitarian element or an investment. Only museums, archives and bodies with similar essential objectives are focused on cultural assets as carriers of heritage values, protect them in an informed, professional way, compliant with the provisions of numerous legal acts. Expertise in monuments, especially on the

grupą użytkowników dóbr kultury. Większość osób, które powinny zareagować w sytuacji kryzysowej, nie jest na nią gotowa.

Wskazane w przepisach istotne zagrożenia dla dóbr kultury to oprócz konfliktu zbrojnego – powódź, pożar, wichura, katastrofa budowlana, awaria techniczna lub chemiczna, atak terrorystyczny, rozruchy, wandalizm i kradzież [Rozporządzenie Ministra Kultury 2004]. Każde z nich ma swoją specyfikę, wymaga nieco innych działań prewencyjnych, ratunkowych i zabezpieczających, jednak najbardziej aktualne ze względu na sytuację geopolityczną jest zagrożenie konfliktem zbrojnym. W czasie wojny dobra kultury są niszczone i rozkradane, porzucane i przemieszczane w sposób nieuporządkowany, pozostawiane bez dozoru i zabezpieczenia przed szkodliwymi czynnikami zewnętrznymi. Chaos towarzyszący konfliktowi łatwo prowadzi do utraty informacji o proveniencji i własności dóbr kultury. Stałym elementem wojny są też kradzieże zabytków i dzieł sztuki zarówno te okazjonalne, jak i wcześniej zaplanowane.

Najważniejszym elementem zarządzania dziedzictwem jest rozpoznanie chronionego zasobu. O ile archiwa, biblioteki i muzea stale ewidencjonują i kontrolują swoje zbiory, wykonując dokumentację i nadając nabytkom oznaczenia własnościowe i inwentaryzacyjne, o tyle pozostali użytkownicy i posiadacze dóbr kultury po prostu tego nie robią. Ustawowe ewidencje i rejestry zabytków ruchomych są prowadzone przez urzędników. Wpis zabytku ruchomego do rejestru zabytków może nastąpić na wniosek właściciela tego zabytku lub z urzędu, jeśli istnieje uzasadniona obawa, że zabytek może zostać zniszczony lub nielegalnie wywieziony za granicę. Ujęcie zabytku ruchomego w ewidencji wymaga powiadomienia właściciela. W teorii więc każdy właściciel cennego zabytku ruchomego powinien mieć nie tylko świadomość, czym dysponuje, lecz także posiadać dokumentację rejestrową i ewidencyjną wykonaną przez konserwatora. Ale to jedynie teoria. Brak przypomnień o wpisie do rejestru zabytków i brak weryfikacji ewidencji w terenie doprowadziły do zaniku wiedzy o znacznej części zasobu. Służby konserwatorskie nie wiedzą, kto aktualnie dysponuje zabytkiem, gdzie się on znajduje i w jakim jest stanie, posiadacz zaś nie wie, że obiekt jest zabytkiem chronionym prawem.

Decyzje rejestrowe rzadko zawierają fotografie zabytków, a wzory kart ewidencyjnych mają na nie miejsce w małej rubryce. Utrudnia to lub całkowicie uniemożliwia rozpoznanie skradzionego zabytku. Obecnie dobrą praktyką jest dokładanie do karty dodatkowych fotografii lub wykonywanie cyfrowej edycji formularza karty z uwzględnieniem poszerzenia rubryk, a w rozporządzeniu ministra dotyczącym ewidencji jest obligatoryjny warunek sprawdzenia, czy dokumentacja fotograficzna zabytku umożliwia jego identyfikację [Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2011]. Mimo to opisywane dokumenty rzadko stanowią przeważający argument na sali sądowej, choć często stanowią jedyne potwierdzenie proveniencji zabytku (ryc. 11 a, b).

principles of their protection and securing them against threats, is the domain of specialists who are small group of cultural asset users. Most of the people who should respond in a crisis situation are not ready for it.

Significant threats to cultural property identified in the regulations include, in addition to armed conflict—flood, fire, windstorm, construction disaster, technical or chemical accident, terrorist attack, rioting, vandalism and theft [Rozporządzenie Ministra Kultury 2004]. Each of these has its own specificity, requiring slightly different preventive, rescue and security measures, but the most topical due to the geopolitical situation is the threat of armed conflict. During wartime, cultural assets are destroyed and stolen, abandoned and moved in a disorderly manner, left unattended and unprotected from harmful external factors. The chaos that surrounds a conflict easily leads to a loss of information about the provenance and ownership of cultural property. The theft of monuments and works of art, both occasional and pre-planned, is also a constant feature of war.

The most important element of heritage management is the identification of the protected resource. While archives, libraries and museums constantly record and control their collections, producing documentation and assigning ownership and inventory markings to their acquisitions, other users and holders of cultural property simply do not do so. Statutory records and registers of movable monuments are maintained by officials. Listing a movable monument in the register of monuments can be done at the request of the owner of said monument or ex officio, if there is reasonable suspicion that the monument may become damaged or illegally transported abroad. The inclusion of a movable monument in records requires notification of the owner. In theory, every owner of a valuable movable monument should not only be aware of what is at their disposal, but also have in their possession the relevant register or record documentation prepared by a conservator. But this is only a theory. The absence of reminders concerning listing in the register of monuments and the lack of verification of records in the field have led to the disappearance of knowledge about a significant part of the resource. Conservation services do not know who currently owns a given monument, where it is located and what condition it is in, while the holder does not know that the object is a legally protected monument.

Register listing decisions rarely include photographs of monuments, and sample record sheets have room for them in a tiny section. This makes it difficult or completely impossible to identify a stolen monument. At present, it is good practice to add additional photographs to the sheet or to make a digital edition of the sheet form, considering the expansion of the headings, and in the Ministerial regulation on records there is an obligatory condition to verify that the photographic documentation of the monument makes it possible to identify it [Rozporządzenie Ministra Kultu-

1. Określenie zabytku (definition)					2. Materiał, technika (material, technique)		Nr (No.)	
AMBONA - DAWNY OLTARZ AMBONOWY					drewno, stolarka, snycerka, polichromia		11	
3. Styl (style)	4. Czas powstania (date)	5. Autor, warsztat, szkoła (author)	6. Wymiary (dimensions): ok. 430 140 130 wys. (h), x szer. (w), x głęb. (d)		7. Liczba (quantity) 1		ŁOŻNICA	
barok	1 ćw. XVIII w.						miejscowość (locality) Przybiernów	
8. Historia (history) Ambona stanowi część dawnego ołtarza ambonowego, ufundowanego w 1 ćw. XVIII w. dla kościoła w Łożnicy przez członków rodu von Köller - właścicieli majątku ziemskiego w tej miejscowości. Być może wykonana została z inicjatywy Bogisława Henninga v. Köller - tytułarnego proboszcza katedry kamieńskiej, który sfinansował budowę kościelnej wieży (1722 r.). Po przejęciu świątyni przez katolików (1945 r.) ołtarz, pierwotnie ustawiony na osi nawy w jego części wschodniej, przeniesiono w obecne miejsce. W późniejszym czasie (przed 1978 r.) ze zdemontowanych jego elementów - rzeźb czterech aniołów i uszaków - utworzono kompozycję ołtarzową z centralnie usytuowaną kopią obrazu MB Częstochowskiej w ozdobnej ramie. Być może w tym czasie rzeźby i uszaki przemalowano.							gmina (community) goleniowski	
9. Opis, znaki, sygnatury, napisy (description, marks, signatures, inscriptions) Dawny ołtarz ambonowy, złożony z korpusu z fragmentem podpory, obramienia otworu wejścia na ambonę i baldachimem. Wyposażony w płaskorzeźbione przedstawienia czterech ewangelistów. Zdobią płaskorzeźbionym ornamentem, utworzonym m.in. z liści akantu, uskrzydłonymi głowkami putt, kampanuli w formie zwisów, motywów kwiatowych i wstęg, skłębionych obłoków i ornamentu ciągłego, w formie woliń oczu. Schody z parapetem wtórne, ramowo-ptycinowe. Fragment podpory, o zachowanej górnej części, zdobionej motywem liści akantu o układzie pionowym. Okrągły i profilowany, w dolnej części pękający, u góry z liśćmi o układzie pionowym, wyiniętych na zewnątrz z półplastycznymi końcówkami. Korpus na rzucie nieregularnego sześcioboku o wkłosto-profilowanych ściankach. Spód korpusu zdobiony płaskorzeźbionymi liśćmi akantu, poniżej ścianek z podwieszonymi ozdobami w formie „fartuszków” o symetrycznym układzie, na osi naroży z ażurowymi kablówkami, zdobionymi posrodku kampanulami i ujętymi liśćmi akantu. W zwieńczeniu kablówek pełnoplastyczne uskrzydłone głowy putt. Pomiędzy spodem korpusu a jego ściankami płaskorzeźbiony fryz z woliń oczu. Ścianki korpusu z przedstawieniami ewangelistów (od lewej): św. Mateusz, św. Łukasz, św. Marek i św. Jan, nad którymi motywy różnorodnych kwiatów podwieszonych na udrapowanych szarfach. W narożach korpusu pionowe, wkłosto-profilowane ozdobne pary, u dołu zwinięte w woluty, ozdobione kampanulami i liśćmi akantu, analogicznie jak kablówki. Zwieńczenie korpusu wypukło-profilowane, oddzielone (c.d. pkt 9)							powiat (district) zachodniopomorskie	
10. Źródła i bibliografia (sources and literature) Bronisch G., Ohle W., Kreis Kammin Land, Stettin 1939, s. 244;							województwo (voivodship) zachodniopomorskie	
11. Miejsce przechowania (location) kościół filialny p.w. Najświętszej Marii Panny Królowej Polski ściana pn. nawy							13. Właściciel, jego adres (owner's address) Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Katarzyny Trzechel 26 72-200 Nowogard	
14. Udostępnienie (accessibility) za zgodą właściciela							15. Data i nr rejestru (designation, date, No.) 24.02.2023 B-605	
16. Akta (records) LR.5137.03.2023							17. Ikonoграфия i negatywy fotograficzne, Nr (iconography and negatives, No.) ZWKZ nr	

a

18. Stan zachowania i potrzeby konserwatorskie (state of preservation, and conservation needs) Powierzchnia przemalowana olejno. Znaczne ubytki detalu snycerskiego w parti lambrekina. Lokalne otwory wylotowe po owadach. Wskazane przeprowadzenie konserwacji z przywróceniem historycznego opracowania powierzchni na podstawie wyników badań konserwatorskich.		a. Data i nazwisko wpisującego (date and recorder's name) 30.10.2011 r. mgr Maciej Słomiński	
19. Konserwacja (conservation)	a. Czas trwania (duration)	b. Wykonawca (conservator)	
20. Uwagi (remarks) (c.d. pkt 9) od ścianek walcem i zwieńczone gzymsiem. Zdobione liśćmi akantu o pionowym układzie, nad którymi w każdej ścianie para wysuniętych do połowy rozet. Wejście na ambonę po bokach z kampanulami, z których każda z małą rozetką w zwieńczeniu, u góry z małą płaskorzeźbioną główką putta (wtórnie zamontowaną). Baldachim o szerokich wkłosto-wypukłych ściankach, wyłamywanych na osi kompozycji i ujętych gzymsami, z podwieszonymi ozdobami w formie lambrekina i draperii. Spód korpusu z motywem skłębionych obłoków, szczególnie wypełniających całą jego powierzchnię. Nad wyłamaną ścianką baldachimu, na osi kompozycji, ozdobna sterczyna z liści akantu. W zwieńczeniu baldachimu ażurowe kablówki o koncentrycznym układzie, utworzone z dużych liści akantu. Całość przemalowana w kolorze bieli i ugru z akcentami złoceni detalu wykonanymi brązem.		21. Zakozył kartę (filled by) mgr Maciej Słomiński - 30.10.2011 r.	
22. Sprawdzał (checked by)		data (date)	

b

Ryc. 11. Przykładowa karta ewidencyjna zabytku ruchomego: a) awers, b) rewers
Fig. 11. Sample record sheet of a movable monument: a) obverse, b) reverse

Problem dowodowy jest zagadnieniem powtarzającym się w wielu kontekstach. Szczególnie widoczny jest w pracy specjalistów poszukujących na rynku antykwarycznym i w kolekcjach dzieł sztuki polskich strat wojennych. Badania proveniencyjne stały się nową kategorią zadań dla muzealników i historyków sztuki [Lewandowska, Zalewska, Zielińska 2015, s. 3]. Praca osób specjalizujących się w odtwarzaniu losów zabytków wskazuje, czego potrzebujemy. Jest to dobra dokumentacja dóbr kultury. Stwierdzenie to jest aktualne także w kontekście współczesnych kradzieży. Przed laty podjęto próby systemowego podejścia do dokumentacji zabytków na wypadek ich utraty, jednak zabrakło w nich systematyczności. Chodzi o projekty, w których

ry i Dziedzictwa Narodowego 2011]. Nonetheless, the documents described are rarely a weighty argument in a courtroom, although they are often the only confirmation of a monument's provenance (Fig. 11 a, b).

The evidentiary problem is a recurring issue in many contexts. It is particularly evident in the work of specialists looking for Polish assets lost during war on the antiquarian market and in art collections. Provenance research has become a new category of tasks for museum and art historians [Lewandowska, Zalewska, Zielińska 2015, p. 3]. The work of those who specialize in restoring the fate of monuments indicates what we need. It is a good documentation of cultural assets. This statement is also relevant in the context of con-

poszczególne komendy wojewódzkie policji wspólnie z pracownikami WUOZ wykonywały fotografie zabytków sakralnych i znakowały te zabytki. Rozwój tej aktywności był możliwy dzięki wprowadzeniu w 2007 r. rządowego programu ograniczania przestępczości i społecznych zachowań „Razem bezpieczniej” [2022]. Materiały z tych działań zostały rozproszone. Powinny być w posiadaniu służb konserwatorskich oraz lokalnych komend policji, jednak obecnie trudno jest do nich dotrzeć z powodu rotacji personelu i zaniku pamięci instytucjonalnej w zakresie tych projektów. Po wygaśnięciu tej możliwości finansowania przez lata trzy komendy wojewódzkie policji kontynuowały działania, finansując je ze środków pozyskiwanych samodzielnie². Kontynuacją i uzupełnieniem opisanych działań było włączenie zadania 2.2.1 „Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje” do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022 [Uchwała nr 82 2019]. Przez cztery lata udało się wykonać wysokiej jakości fotograficzną dokumentację zabytków w 75 lokalizacjach, między innymi w czterech obiektach UNESCO. W 1997 r. Getty Information Institute ogłosił pod nazwą OBJECT ID Standard zasady opisu dóbr kultury, pomagające w ich identyfikacji w razie kradzieży [Thornes, Dorrel, Lee 1999]. Projekt otrzymał wsparcie najważniejszych międzynarodowych instytucji zwalczających przestępczość przeciwko dobrom kultury i instytucji ochrony dziedzictwa, w tym Interpolu, WCO (World Custom Organisation), UNESCO, ICOMOS i ICOM.

Rola baz danych utraconych dóbr kultury jest trudna do przecenienia. Wraz z wejściem w życie w 2003 r. nowej ustawy o ochronie zabytków Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem zyskał umocowanie ustawowe i obecnie jest prowadzony przez Departament Dziedzictwa Kulturowego w MKiDN. Przeglądanie rekordów wspomagane jest obecnie oprogramowaniem automatycznie rozpoznającym obrazy. Najsłabszym, a jednocześnie najważniejszym ogniwem coraz nowocześniejszych systemów pozostaje wykonany zawczasu opis i dokumentacja pojedynczego dobra kultury. Istniejąca dokumentacja rejestru i ewidencji zabytków pozostawia w tym względzie wiele do życzenia. Jednocześnie mnóstwo zabytków przy różnych okazjach ma wykonywaną dokumentację fotograficzną, konserwatorską, skany laserowe, inwentaryzacje, staje się tematem publikacji i prac naukowych. Powstałe materiały ulegają rozproszaniu, a nierzadko zdjęcia czy skany powtarzane są kilkakrotnie dla tych samych obiektów. Brakuje w tym względzie rozwiązań systemowych, które pozwoliłyby na racjonalne wykorzystanie efektów nieskoordynowanych działań dla ochrony zabytków. A ich ochrona jest kluczowa dla zachowania tożsamości kulturowej i edukacji przyszłych pokoleń. Proces ten powinien angażować zarówno instytucje publiczne, jak i społeczności lokalne.

temporary theft. Years ago, attempts were made to take a systematic approach to documenting monuments in case of loss, but they lacked systematicity. Here we refer to projects, in which individual voivodeship police headquarters, together with voivodeship conservation office employees, took photos of religious monuments and marked them. The development of this activity was made possible by the introduction of the “Razem bezpieczniej” government program to reduce crime and antisocial behavior in 2007 [2022]. Materials from this project have been dispersed. They should be in the possession of conservation services and local police headquarters, but are currently difficult to access due to staff turnover and fading institutional memory regarding these projects. After the expiration of this funding opportunity, for years the three voivodeship police headquarters continued their efforts, financing them with funds raised independently.² As a continuation and complement to these efforts, Task 2.2.1 “Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje” was included in the National Monument Protection and Preservation Program for 2019–2022 [Uchwała nr 82 2019]. Over the course of four years, high quality photographic documentation of monuments in seventy-five locations was successfully completed, including four UNESCO sites. In 1997, the Getty Information Institute announced, under the name OBJECT ID Standard, rules for describing cultural property to help identify it in case of theft [Thornes, Dorrel, Lee 1999]. The project has received the support of major international institutions that combat crime against cultural property and heritage protection institutions, including Interpol, WCO (World Customs Organization), UNESCO, ICOMOS and ICOM.

The role of databases of lost cultural assets cannot be overstated. With the entry into force of the new Monument Protection and Preservation Act in 2003, the National list of monuments stolen and shipped abroad gained a legal basis and is currently maintained by the Department of Cultural Heritage in the MCNH. Reviewing records is now supported by software that automatically recognizes images. The weakest, yet most important link in the increasingly modern systems remains the description and documentation of a singular cultural asset done in advance. The existing documentation of the register and records of monuments leaves much to be desired in this regard. At the same time, on various occasions, many monuments have their photographic and conservation documentation prepared, laser scans taken, surveys made, and become the subjects of publications and academic papers. The resulting materials are dispersed, and it is not uncommon for photographing or scanning to be repeated several times for the same objects. There is a lack of systemic solutions in this regard, which would allow the rational use of the effects of uncoordinated activities for the protection of historical monuments. Their protection

Potrzeba ochrony tego, co najcenniejsze

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotyczy przede wszystkim zabytków zdefiniowanych formalnie, czyli figurujących indywidualnie w rejestrze zabytków, jak też w ewidencji gminnej lub wojewódzkiej na obszarach określonych jako zabytkowe. Ochronę sprawują bezpośrednio wojewódzkie urzędy ochrony zabytków i ich delegatury, ale także służby samorządowe w postaci miejskich konserwatorów zabytków na mocy cesji kompetencji. Istotną funkcję pełni też Narodowy Instytut Dziedzictwa, który dokumentuje, ocenia i opiniuje stan i zasoby dziedzictwa, a także zajmuje się jego popularyzacją oraz edukacją w zakresie jego ochrony. W dziedzinie edukacji ważną rolę odgrywają placówki akademickie – na sześciu uczelniach wyższych istnieją kierunki dwustopniowych studiów w zakresie ochrony dóbr kultury [OTOUCZELNIE 2025], na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika (UMK) w Toruniu na Wydziale Sztuk Pięknych istnieje najstarszy w Polsce kierunek „ochrona dóbr kultury” ze specjalnościami konserwatorstwo oraz muzealnictwo i zabytkoznawstwo, założony już w 1947 r. W trzech Akademii Sztuk Pięknych – krakowskiej, warszawskiej i wrocławskiej – oraz na UMK kształcą się konserwatorów dzieł sztuki w trybie jednolitych sześciolletnich studiów na wydziale lub kierunku „konserwacja i restauracja dzieł sztuki”.

Istnieją też średnie szkoły kształcące w tym zakresie, na przykład w Państwowym Liceum Sztuk Plastycznych w Nowym Wiśniczu jest klasa o specjalności „renowacja elementów architektury”. Na poziomie dokształcania podyplomowego działa też od 2001 r. Akademia Dziedzictwa [2024] przy Międzynarodowym Centrum Kultury i Małopolskiej Szkole Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, a na krakowskiej Politechnice przy Wydziale Architektury istnieją Podyplomowe Studia Konserwacji Zabytków Architektury i Urbanistyki. W Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie można studiować na kierunku „konserwacja architektury drewnianej”, a na UMK – na kierunku „konserwacja architektury zabytkowej”.

Jednak to nie tylko aparat państwowy lub samorządowy czy specjaliści są odpowiedzialni za przygotowanie ochrony dziedzictwa na wypadek zagrożeń – konfliktów zbrojnych czy sytuacji kryzysowych. Przede wszystkim odpowiedzialni są właściciele, zarządcy i administratorzy, i to na nich spoczywa obowiązek roztoczenia odpowiedniej pieczy, dlatego też tak istotne jest podnoszenie poziomu ich świadomości i kompetencji. Umożliwianie dokształcania się w dziedzinie ochrony dziedzictwa i zachęcanie do tego jest kluczową sprawą. Chronić należy nie tylko zabytki nieruchome, ale i znacznie liczniejsze i łatwiej ulegające rozproszoniu, zniszczeniu czy zaginięciu zabytki ruchome, do których należą dzieła sztuki, dzieła rzemiosła i techniki, stanowiące bogaty i wielowymiarowy zasób dziedzictwa materialnego. Ochroną należy też otaczać

is crucial to maintaining cultural identity and educating future generations. This process should involve both public institutions and local communities.

The need to protect what is most precious

The Monument Protection and Preservation Act primarily applies to formally defined monuments, i.e., those listed individually in the register of monuments, as well as in municipal or voivodeship monument records in areas designated as historic. Protection is carried out directly by voivodeship monument conservation offices and their branches, but also by local government services in the form of municipal monument conservators by virtue of the assignment of powers. The Institute of National Heritage also plays an essential function, as it documents, assesses and gives opinions on the state and resources of heritage, and engages in its popularization and education on its preservation. In the field of education, academic institutions play an important role—at six universities there are faculties that offer first- and second-cycle programs in the protection of cultural property [OTOUCZELNIE 2025]—at the Nicolaus Copernicus University (UMK) in Toruń, at the Faculty of Fine Arts there is the oldest “protection of cultural property” program in Poland, with specializations in conservation and museology and antiquities, founded as early as 1947. At the three Academies of Fine Arts—in Cracow, Warsaw and Wrocław—and at the Nicolaus Copernicus University, conservators of works of art are trained in the mode of combined first-and-second-cycle, six-year program at the “conservation and restoration of works of art” faculty or program.

There are also secondary schools that train in this field, for example, at the State High School of Fine Arts in Nowy Wiśnicz there is a class with a specialization in “restoration of architectural elements.” At the postgraduate level, there has also been a Heritage Academy [2024] since 2001 at the International Cultural Center and the Malopolska School of Public Administration at the Krakow University of Economics, and at the Cracow University of Technology at the Faculty of Architecture there are Postgraduate Studies in Conservation of Architectural and Urban Monuments. At the Warsaw University of Life Sciences, one can study “preservation of wooden architecture” and at the Nicolaus Copernicus University, one can study “preservation of historic architecture.”

However, it is not only the state or local government apparatus or specialists who are responsible for preparing heritage protection for emergencies—armed conflicts or crisis situations. First and foremost, it is the owners, managers and administrators are responsible, and it is their duty to provide proper protection and care, which is why it is so crucial to raise their awareness and enhance their competences. Enabling and encouraging further education in

dziedzictwo niematerialne, ono również w sytuacjach kryzysowych doznaje uszczerbku, podlega różnym zagrożeniom, o czym była mowa podczas konferencji naukowej „Wyzwania dla ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego. 70-lecie Konwencji Haskiej” zorganizowanej w 2024 r. w Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni.

Ochrona dzieli się na ochronę prewencyjną i interwencyjną [Boba-Dyga 2022, s. 363–402]. W ramach prewencji istotne jest nie tylko właściwe przechowywanie, czyli zapewnienie warunków dostosowanych do rodzaju i materiału, z jakiego zabytki są zbudowane, oraz zabezpieczeń przed rabunkiem, powodzią, pożarem etc. Ważna jest też dokładna dokumentacja [Boba-Dyga 2016], również metryczna czy wagowa, bo to ona pozwala planować adekwatne działania, choćby transportowe czy związane z demontażem i pakowaniem. W ostateczności pozwala też dochodzić roszczeń i udowadniać, co zostało skradzione, lub rekonstruować po zniszczeniu. Dokumentacja powinna być wielowymiarowa i staranna. Dane powinny być gromadzone w różny sposób i przechowywane na różnych nośnikach i w różnych miejscach (minimum trzech), na przykład jako druki oraz w formie cyfrowej w internecie w chmurze i w archiwach stacjonarnie na dyskach. Szczególnie pożyteczną i ważną formą wielofunkcyjnej inwentaryzacji jest zestawienie elementów zabytkowych (ZEZ), które zawiera część ilustracyjną w formie fotografii oraz część opisową. Część fotograficzna powinna być opracowana z różnych perspektyw w różnych ujęciach (z dołu – od spodu przedmiotu, z góry i z każdego boku, co jest szczególnie ważne w wypadku rzeźb i budynków oraz wszystkich elementów przestrzennych, trójwymiarowych), powinna zawierać widok ogólny i zbliżenia detali. Najlepszym rozwiązaniem jest fotogrametria i zdjęcia skaningowe z chmury punktów stanowiące od razu dane metryczne, ale w razie braku możliwości wykonania takiej dokumentacji istotne jest dodawanie na klasycznej fotografii podziałki metrycznej. Ważnym elementem są też nagrania filmowe, także te wykonywane za pomocą dronów. Dzięki popularności wielofunkcyjnych urządzeń i nieporównywalnej z latami wcześniejszymi dostępności wyrafinowanych technologii nic nie zwalnia z opracowywania dokumentacji obrazowej. Każda, nawet najprostsza fotografia czy film wykonany smartfonem, mogą w razie kryzysu czy katastrofy oddać nieocenione usługi. W części opisowej powinny się znaleźć informacje na temat wymiarów obiektów, ich liczby, opisy historyczne i formalne, w tym materiałowe, stanu zachowania oraz potrzeb konserwatorskich. Porządek utworzony w spisach winien znajdować odzwierciedlenie w znakowaniu obiektów. Numery inwentarzowe powinny być stosowane nie tylko w muzeach, ale we wszystkich miejscach, gdzie są przechowywane i wykorzystywane zasoby znamienujące przynależność do kategorii dziedzictwa.

heritage protection is key. It is necessary to protect not only immovable monuments, but also movable monuments, which are much more numerous and more easily dispersed, destroyed or lost, and include works of art, works of craftsmanship and technology, representing a rich and multifaceted resource of material heritage. Non-material heritage should also be protected, it also suffers damage in crisis situations and is subject to numerous threats, as discussed during the scientific conference “Wyzwania dla ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego. 70-lecie Konwencji Haskiej” organized in 2024 at the Naval Academy in Gdynia.

Protection is divided into preventative and inter-ventive [Boba-Dyga 2022, pp. 363–402]. As part of prevention, it is important not only to ensure proper storage, namely to provide conditions appropriate to the type and material of the monuments, as well as safeguards against robbery, flooding, fire, etc. Accurate documentation [Boba-Dyga 2016] is also important, including measurements or weighing, as it allows the planning of suitable actions, such as transport, dismantlement or packing. Ultimately, it also allows one to file claims and prove that something has been stolen, or to reconstruct an object after its destruction. Documentation should be multidimensional and thorough. Data should be collected in different ways and stored on different media and in different places (a minimum of three), for example, as hard copies and in digital form on the Internet in the cloud and in archives on hard drives. A particularly useful and important form of multifunctional inventory is the listing of historic elements (*zestawienie elementów zabytkowych*, ZEZ), which includes an illustrative part in the form of photographs and a descriptive part. The photographic part should consist of views from different perspectives in different shots (from the bottom of the object, from above and from each side, which is especially important in the case of sculptures and buildings and all spatial, three-dimensional elements), should include a general view and close-ups of details. The best solution is photogrammetry and scans that produce point clouds, which are also measurement data, but should such documentation be impossible to produce, it is essential to add a photo scale to classical photographs. Video footage, including video recorded using drones, are also an important element. With the popularity of multifunctional devices and ubiquitous access to sophisticated technology that is incomparable to previous years, there is no justification for not producing visual documentation. Any photograph or video taken with a smartphone, even the simplest, can render invaluable services in the event of a crisis or disaster. The descriptive section should include information on the dimensions of the objects, their number, historical and formal descriptions, including materials, state of preservation and conservation needs. The order created in the listings should be reflected in the marking of objects.

Świadome wartości swojego dziedzictwa społeczeństwo obywatelskie

Aby sprostać zadaniu opracowania właściwej i skutecznej na wypadek nieszczęść dokumentacji, konieczne są szkolenia pracowników zajmujących się zawodowo dziedzictwem oraz szkolenia grup społecznych aktywistów, jak również – a nawet przede wszystkim – właścicieli i opiekunów zabytków. Bardzo pożyteczne są wszelkie działania edukacyjne: warsztaty, konferencje, prelekcje, wykłady, a także opracowywanie napisanych przystępnym językiem poradników czy podręczników. Aby przygotować grunt pod świadomość społeczną potrzeby ochrony dziedzictwa, edukacja w tym zakresie powinna być rozpoczynana już w wieku dziecięcym i znaleźć się w programach placówek oświatowych – nie tylko przedszkoli czy szkół, ale domów kultury i wszystkich innych organizacji działających na polu edukacyjnym i kulturalnym.

Istotny element w tworzeniu bazy edukacyjnej w tym zakresie stanowił projekt, którego operatorem były Stowarzyszenie Willa Decjusza z Krakowa (lider) i Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni oraz Instytut Kultury Willa Decjusza w Krakowie, pod nazwą „Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych”. W ramach projektu powstała kolekcja publikacji składająca się z dwutomowej monografii zbiorowej, w której udział wzięło osiemnastu autorów³, wyboru źródeł krajowych i międzynarodowych oraz zbioru kazusów i instrukcji, pod redakcją naukową dr Katarzyny Góralczyk i dr hab. Marty Szuniewicz-Stępień [*Ochrona dóbr kultury* 2022; Willa Decjusza 2024]. Organizowane w okresie dwóch lat spotkania eksperckie i wyjazdy studialne owocujące wspomnianymi publikacjami służyły do przygotowania nowego kierunku studiów podyplomowych pod nazwą „ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych” [Akademia Marynarki Wojennej 2024] przeznaczonych dla pracujących na pograniczu dziedzin, a zaangażowanych w działania prewencyjne i interwencyjne. Warto podkreślić, że powstały w Akademii Marynarki Wojennej kierunek jest jedynie kroplą w morzu potrzeb w 37-milionowym społeczeństwie [Nowak 2024] i kraju o powierzchni 322 575 km² [Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska 2024]. Jeden ośrodek kształcący w tym zakresie to o wiele za mało, za mała jest też świadomość potrzeby doksztalcenia się na tym polu. Budowanie świadomości potrzeby społecznej edukacji w zakresie rozumienia wartości dziedzictwa materialnego i niematerialnego, jego znaczenia oraz opieki nad zabytkami i ich ochrony w czasie pokoju, a także konieczności przygotowania na wypadek sytuacji kryzysowych i działań wojennych, jak również prowadzenie działań edukacyjnych to wyzwanie i zaszczytny obowiązek państwa, jego służb odpowiedzialnych za dziedzictwo oraz specjalistów związanych z nim dziedzin nauki i sztuki.

Celem ochrony dóbr kultury jest ich zachowanie, należyte utrzymanie oraz społecznie celowe wykorzy-

Inventory numbers should be used not only in museums, but in all places where resources denoting heritage categories are stored and used.

A civil society aware of the value of its heritage

To rise to the challenge of preparing proper and efficient documentation that can be used in the event of a crisis, it is necessary to train employees who professionally engage with heritage and educate social activist groups, as well as—most importantly—the owners and caretakers of monuments. Any and all educational activities can be highly beneficial: workshops, conferences, presentations, lectures, and accessibly written handbooks or manuals. In order to prepare the ground for public awareness of the need for heritage preservation, education in this area should begin already during childhood and be included in the programs of educational institutions—not just kindergartens or schools, but community centers and all other organizations working in the educational and cultural fields.

An important element in the creation of an educational base in this area was a project operated by the Villa Decius Association of Cracow (leader) and the Naval Academy in Gdynia, as well as the Villa Decius Cultural Institute in Cracow, called “Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych.” The project produced a collection of publications consisting of a two-volume collective monograph with eighteen authors,³ a selection of domestic and international sources and a collection of case studies and manuals, under the academic editorship of Doctor Katarzyna Góralczyk and Doctor Marta Szuniewicz-Stępień [*Ochrona dóbr kultury* 2022; Villa Decius 2024]. The expert meetings and research tours organized over a period of two years, resulting in the aforementioned publications, served to prepare a new postgraduate course called “protection of cultural property in crisis situations and armed conflicts” [Akademia Marynarki Wojennej 2024] intended for those working at the intersection of fields and involved in prevention and intervention activities. It is worth noting that the course created at the Naval Academy is only a drop in the ocean of needs in a society of 37 million people [Nowak 2024] and a country with an area of 322,575 km² [Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska 2024]. One center for training in this field is far too few, and there is too little awareness of the need for further training in this field. Building awareness of the need for public education in understanding the value of tangible and intangible heritage, its importance, and the care and protection of monuments in peacetime, as well as the need to prepare for emergencies and warfare, as well as conducting educational activities, is a challenge and an honorable duty of the state, its heritage services and specialists in related fields of research and art.

stywanie i udostępnianie do celów naukowych, dydaktycznych czy wychowawczych. Jako trwałe element kultury i czynny składnik życia społeczeństw dobra kultury są chronione poprzez odpowiednie ich zabezpieczenie przed zniszczeniem, uszkodzeniem, dewastacją, zaginięciem lub wywozem za granicę. Opracowywane są w tym celu dokumentacje naukowe, ewidencje i rejestry. Prowadzone są też niezbędne prace konserwatorskie, restauratorskie i remontowo-budowlane.

Jednakże wszystkie te niezbędne prace związane z bieżącą opieką nad dziedzictwem narodowym nie mogą górować nad potrzebą jego ochrony oraz zarządzania jego bezpieczeństwem, zwłaszcza w kontekście ochrony przeciwpożarowej, przeciwpowodziowej i ochrony przed innymi zagrożeniami. Stąd niezwykle ważne są działania prewencyjne podejmowane w duchu odpowiedzialności przez kierownictwo jednostek organizacyjnych oraz ich przełożonych wyższego szczebla.

Podsumowanie

Bezpieczeństwo i ochrona dóbr kultury wymagają systemowego podejścia. Nadrzędną rolę w tym niełatwym procesie odgrywają świadomi i odpowiedzialni kierownicy podmiotów, którym podlegają poszczególne działy dziedzictwa narodowego. Niezmiernie ważną kwestią jest także holistyczne podejście do procesu planowania i przygotowania, ze szczególnym uwzględnieniem dokumentacji zgodnie z zasadą dobrych praktyk z zakresu działań prewencyjnych. Ciągłe monitorowanie i weryfikacja przyjętych rozwiązań prawnych i organizacyjnych są możliwe dzięki konsekwentnej realizacji polityki bezpieczeństwa, wyrażanej poprzez regularne szkolenia i ćwiczenia oraz edukację społeczną w formie warsztatów, spotkań i paneli dyskusyjnych, debat medialnych, wydarzeń promujących opiekę i ochronę, a także tworzenie zorganizowanych programów kształcenia i formowania zorganizowanych systemów edukacji. Podnoszenie poziomu świadomości społecznej w tym zakresie jest istotne z perspektywy budowania patriotyzmu i odpowiedzialności za ochronę tego, co stanowi wspólne i cenne dziedzictwo narodowe. Możliwe to jest poprzez budowanie sieci kontaktów i współpracy z różnymi podmiotami życia społecznego, ze szczególnym uwzględnieniem organizacji pozarządowych i wolontariuszy.

Podziękowania

Autorzy artykułu serdecznie dziękują autorom fotografii: panu Włodimirowi Koskinowi, panu Radosławowi Pietradzie i panu Markowi Łuczakowi za solidarną wolę współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa i udostępnienie społecznie swoich materiałów fotograficznych.

The purpose of protecting cultural assets is to preserve, properly maintain, use in a societally purposeful manner and made available for research, teaching and formative purposes. As a permanent element of culture and an active component of the life of societies, cultural assets are protected by adequate protection against destruction, damage, devastation, loss or export abroad. Academic documents, records and registers are being compiled for this purpose. Necessary conservation, restoration and repair and construction work is also being carried out.

However, all this necessary work related to the ongoing preservation of the national heritage must not override the need to protect it and manage its security, especially in the context of fire and flood protection, and protection against other threats and hazards. Therefore, preventative measures taken in the spirit of responsibility by the heads of organizational bodies and their superiors is absolutely crucial.

Conclusions

Safety and preservation of cultural assets requires a systemic approach. Informed and responsible directors of bodies under whose purview are the various sections of cultural heritage play a superordinate role in this difficult process. Also of utmost importance is a holistic approach to the planning and preparation process, with a special focus on documentation in accordance with the principle of good practice in preventative measures. Continuous monitoring and verification of the applicable legal and organizational solutions are made possible by the consistent implementation of the security policy, expressed through regular training and exercises and public education in the form of workshops, meetings and panel discussions, media debates, events promoting care and protection, as well as the creation of organized education programs and the formation of organized education systems. Raising public awareness in this regard is important from the perspective of building patriotism and responsibility for protecting what that which is our shared and valuable national heritage. This is possible through networking and cooperation with various public entities, especially NGOs and volunteers.

Acknowledgements

The authors of this article would like to express their most sincere gratitude to the authors of the photographs: Mr. Vladimir Koskin, Mr. Radosław Petraga, and Mr. Marek Łuczak, for their selfless will to cooperate towards protecting heritage and public dissemination of their photographs.

- ¹ Barbara Zin dobra kultury traktuje jako spuściznę pokoleń [Zin 2020]. Jiapeng Dai dostrzega w nich szansę na zrównoważony rozwój [Dai 2025]. Z kolei David Throsby uważa, że ten cenny zasób może napędzać rozwój gospodarczy [Throsby 2016], a Marilena Vecco twierdzi, że dziedzictwo kulturowe łączy przeszłość, teraźniejszość i przyszłość społeczeństwa [Vecco 2010].
- ² KWP w Gorzowie Wielkopolskim i w Szczecinie dzięki wsparciu organizacji pozarządowych, KWP w Poznaniu w ramach działań własnych przy udziale Kurii Archidiecezji Poznańskiej.
- ³ Bożena Boba-Dyga, Dariusz Bugajski, Piotr Dobosz, Katarzyna Góralczyk, Witold Górny, Aleksandra Guss, Krzysztof Kociolek, Marek Lemiesz, Anna Mazur, Marcin Sabaciński, Krzysztof Sałaciński, Janusz Smaza, Marta Szuniewicz-Stępień, Radosław Tyślewicz, Jacek Wajchert, Małgorzata Węgrzak, Robert Wojtas, Kamil Zeidler.

- ¹ Barbara Zin treats cultural property as the legacy of generations [Zin 2020]. Jiapeng Dai sees them as an opportunity for sustainable development [Dai 2025]. David Throsby, on the other hand, believes that this valuable resource can drive economic development [Throsby 2016], and Marilena Vecco argues that cultural heritage connects a society's past, present and future [Vecco 2010].
- ² The KWP in Gorzów Wielkopolski and Szczecin received support from NGOs, the KWP in Poznań within the framework of its own operations with the participation of the Poznań Archdiocese's Curia.
- ³ Bożena Boba-Dyga, Dariusz Bugajski, Piotr Dobosz, Katarzyna Góralczyk, Witold Górny, Aleksandra Guss, Krzysztof Kociolek, Marek Lemiesz, Anna Mazur, Marcin Sabaciński, Krzysztof Sałaciński, Janusz Smaza, Marta Szuniewicz-Stępień, Radosław Tyślewicz, Jacek Wajchert, Małgorzata Węgrzak, Robert Wojtas, Kamil Zeidler.

Bibliografia / References

Opracowania/Secondary sources

- Boba-Dyga Bożena, *Konserwacja ratunkowa*, [w:] *Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych* red. Katarzyna Góralczyk, Marta Szuniewicz-Stępień, Gdynia 2022.
- Boba-Dyga Bożena, *Rola prewencyjna dokumentacji zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego. Refleksje związane z 70. rocznicą podpisania konwencji haskiej*, [w:] *Wyzwania dla ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego – 70-lecie konwencji haskiej*, red. Marta Szuniewicz-Stępień, Gdynia 2025.
- Boba-Dyga Bożena, *Znaczenie i sposoby dokumentacji konserwatorskiej w obliczu zmian w postępowaniu wobec zabytków architektury*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” 2016, t. 21, nr 80.
- Dai Jiapeng, *Is policy pilot a viable path to sustainable development? Attention allocation perspective*, „International Review of Financial Analysis” 2025, t. 98.
- Grabowski Mateusz, Walczak Bartosz, *Powierzchność, lekceważenie i ignorancja w procesie ochrony i konserwacji dziedzictwa poindustrialnego w Polsce*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2024, nr 73.
- Kitler Waldemar, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011.
- Klamut Ryszard, *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej” 2012, nr 17 (286).
- Lewandowska Anna, Zalewska Karolina, Zielińska Katarzyna, *ABC Podstawy badań proveniencyjnych*, Szkolenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, wrzesień 2015.

- Ochrona dóbr kultury w sytuacjach kryzysowych i konfliktach zbrojnych*, red. Katarzyna Góralczyk, Marta Szuniewicz-Stępień, Gdynia 2022.
- Sterkowicz Artur, *Bezpieczeństwo zbiorów muzealnych w cieniu konfliktów zbrojnych*, „Cenne Bezcenne Utracone” 2024, nr 1 (104)–2 (105).
- Throsby David, *Investment in urban heritage conservation in developing countries. Concepts, methods and data*, „City, Culture and Society” 2016, t. 7, nr 2.
- Vecco Marilena, *A definition of cultural heritage. From the tangible to the intangible*, „Journal of Cultural Heritage” 2010, t. 11, nr 3.
- Wojakowska Monika, *Komunikowanie społeczne jako istotny komponent kształtowania bezpieczeństwa*, [w:] Aneta Majkowska, Izabella Grabowska-Lepczak, Monika Wojakowska, *Wpływ komunikacji społecznej i medialnej na kształtowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 2019.
- Zin Barbara, *Ochrona i ekspozycja miejsc kulturowych niezachowanych rezydencji Radziwiłłów*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 62.

Akty prawne/ Legal acts

- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze 14 maja 1954 r., Dz.U. z 1957 Nr 46, poz. 212.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, Dz.U. Nr 212, poz. 2153.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. Nr 113, poz. 661.
Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury, Dz.Urz. UE L 39 z dnia 10.02.2009 r., Załącznik I.
Strategia bezpieczeństwa narodowego RP, Warszawa 2020.
Uchwała nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022, Dz.U., poz. 808.
Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. z 2021, poz. 710.
Ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury, Dz.U. poz. 1086.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

Akademia Dziedzictwa. Rekrutacja 2024/2025, 2024, <https://mck.krakow.pl/studia-podyplomowe> (dostęp: 12.11.2024).
Akademia Marynarki Wojennej, Studia Podyplomowe „Ochrona Dóbr Kultury w Sytuacjach Kryzysowych i Konfliktach Zbrojnych”, 2024, <https://www.wdiom.amw.gdynia.pl/ochrona-dobr-kultury-w-sytuacjach-kryzysowych-i-konfliktach-zbrojnych/> (dostęp: 12.11.2024).
Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Polska w liczbach 2024, <https://www.gov.pl/web/gdos/polska-w-liczbach> (dostęp: 12.11.2024).
<https://forsal.pl/gospodarka/demografia/artykuly/9495358,liczba-ludnosci-polski-w-dol-gus-podal-nowe-dane.html> (dostęp: 12.11.2024).
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/>

WMP20190000808/O/M20190808.pdf (dostęp: 03.11.2024).
<https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/resources/47199> (dostęp: 3.11.2024).
<https://willadecjusza.pl/zbior-publicacji-ochrona-dobr-kultury-w-sytuacjach-kryzysowych-i-konfliktach-zbrojnych> (dostęp: 12.11.2024).
<https://www.gov.pl/web/gdos/polska-w-liczbach> (dostęp: 12.11.2024).
https://www.poczetkrakowski.pl/tomy/show_article,towarzystwo-milosnikow-historii-i-zabytkow-krakowa-5102.html (dostęp: 3.11.2024)
Jigyasu Rohit, *Does Cultural Heritage Make More Resilient Cities?*, Urbanet 2019, <https://www.urbanet.info/does-cultural-heritage-make-more-resilient-cities> (dostęp: 18.04.2024).
Nowak Kamil, Liczba ludności Polski w dół. GUS podał nowe dane, 24 kwietnia 2024,
Otouczelnie, Ochrona dóbr kultury, 2025, <https://www.otouczelnie.pl/artykul/1310/Ochrona-dobr-kultury> (dostęp: 12.11.2024).
Program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań „Razem bezpieczniej im. Władysława Stasiaka 4 października 2022”, <https://www.gov.pl/web/mswia/razem-bezpieczniej-o-programie> (dostęp: 03.11.2024).
Thornes Robin, Dorrel Peter, Lee Henry, *Introduction to Object ID. Guidelines for Making Records that Describe Art, Antiques and Antiquities* 1999, <https://www.getty.edu/publications/virtuallibrary/0892365722.html> (dostęp: 3.11.2024).
Urban Heritage for Resilience consolidated results of the implementation of the 2011 Recommendation on the Historic Urban Landscape; 3rd Member States Consultation, Paryż: UNESCO 2023, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387773> (dostęp: 18.04.2024).

Streszczenie

Kluczowymi podmiotami w procesie kształtowania systemu bezpieczeństwa narodowego są wartości państwa i jedności, stanowiące fundament przetrwania, suwerenności i tożsamości narodowej. Aby temu sprostać, niezbędne jest sprawne funkcjonowanie podmiotów i instytucji działających w ramach systemu bezpieczeństwa narodowego. Bezpieczeństwo i ochrona dóbr kultury wymagają systemowego podejścia i przygotowania na wypadek sytuacji kryzysowej. Dorobek pokoleń wymaga godnego wsparcia i ochrony nie tylko w sytuacjach kryzysowych, ale i w czasie względnego pokoju. Na dowód zasadności tego stwierdzenia zaprezentowano wieloaspektowe działania prewencyjne podejmowane przez różne instytucje państwowe i samorządowe oraz organizacje pozarządowe. Opisywane działania uwzględniają różne uwarunkowania natury zarówno merytorycznej, organizacyjnej, prawnej, finansowej, jak i edukacyjnej. Jest to ujęcie interdyscyplinarne i kompleksowe.

Abstract

The values of the state and the individual, which form the foundations of survival, sovereignty and national identity, are key entities in shaping the system of national security. To ensure this, it is necessary for entities and institutions that operate within the framework of the national security system to operate effectively. The safety and preservation of cultural assets requires a system approach and preparation for possible crisis situations. The work of generations requires duly dignified support and preservation not only in crisis situations, but also during times of relative peace. To prove the validity of this statement, multi-faceted preventive measures taken by various state and local government institutions and NGOs were presented. These activities take into account various considerations of both a substantive, organizational, legal, financial and educational character. It is an interdisciplinary and comprehensive perspective.